

Joó Mária

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Egyetemi életképek – Kis magyar patriarchátus

Ez alkalommal nem a fallogocentrizmus elméleti magasában szeretnék időzni, hanem az egyetemi terepen: a magyar tudomány intézményes gyakorlatait szeretném bemutatni női szemszögből. Műkedvelő antropológusként a saját évtizedes tapasztalataimat írom le, remélem sokan a sajátjukra ismernek benne. Célom az, hogy feltárjam a férfuralom tudattalan és többé-kevésbé szándékolatlan reprodukciójának mechanizmusait egyetemi mindennapjainkban. Ezeket a személyes megfigyeléseket tudományos statisztikák támasztják alá. A hierarchikus különbségek nők és férfiak között a tudományban továbbra is fennállnak, miközben 2011-ben a diplomások többsége nő (53 %). Jellegzetes kommunikációs aktusokat és karaktereket szeretnék bemutatni és lehetséges női reakció/akció formákat, a bourdieu-i habitusok (Bourdieu 2000, 46-47) gyakorlati megnyilvánulásait. A kis magyar egyetemi patriarchátus ellenpólusaként a tudományhoz való viszonyunkat jellemző női másság létező pozitív praxisára hívom fel a figyelmet. Végül az antropológia elméleti színterére emelkedve, a mai ambivalens patriarchátus-felfogást mutatom be magyarul olvasható művekkel.¹

Élet a tanszéken: Informálisan, kávézás közben, folyosón

Állunk vagy ülünk és beszélgetünk, férfiak, nők egy körben. Felmerül egy tudományos kérdés, egy férfikolléga veti fel és tegyük fel, hogy többen (kollégák és kolléganők egyaránt) értenek hozzá, hozzáértésük ismert egymás előtt. Szinte biztos, hogy a kezdeményező kolléga ösztönösen egy másik férfikollégához fordul és véleményét tudakolja, akkor is, ha a jelenlévő kolléganő szakterületéről van szó! A tudományos tekintély a médiában és a tanszéki folyosón egyaránt nadrágot hord és szakálla van, kérdező és kérdezett egyaránt férfi.

Milyen kommunikációs aktus, téma a jellemző, ha a férfi kolléga egy kolléganőhöz fordul? Megfigyeléseim alapján, két típus lehetséges: (a)

¹ Ha nem csak angol szakon szeretnék a nemek tudományát oktatni, fontos, hogy elsősorban magyarul is hozzáférhető műveket használjunk (ahol lehetséges), ill. ezekre az álláspontokra reflektáljunk. Magam kifejezetten törekszem erre. Továbbá fontos lenne, hogy egymás munkáit ne hagyjuk említés nélkül a legújabb nemzetközi szakirodalom bővületében, ahogy szomorúan látom sok kiváló fiatal kutató munkáiban.

Kolléga megdicséri frizuránkat, új ruhánkat, bókot mond; (b) érdeklődik gyermekünk hogylétéről. (Vö. a sztereotípiák alkalmazása Smith 298) Mindkét esetben úgy érzi, hogy kedves és udvarias emberként viselkedik velünk. Eleinte mi is így érezzük, aztán múlnak az évek és lassan feltűnik, hogy mi, férfiak és nők tudományos kérdésekről nem kommunikálunk egymással. Mintha a tanszéki kommunikációban nem létezne tudományos énünk, csak vonzóak lehetünk – „jó” esetben. Ha rendes kékharisnyának látszunk (ti. férfi szemmel rosszul öltözött, jellegtelen nők lennénk), akkor esetleg komoly esélyünk van a tudományos elismerésre. Hiszen Nietzschevel szólva „ha egy nőnek tudós hajlamai vannak, általában valami nincs rendben a nemiségével” – írta mintegy 130 éve filozófusunk. (Nietzsche 1995: 61, §144. aforizma) Vagy nők, vagy tudósok vagyunk. Avagy mégis lehetnénk egyszerre mindkettő – a 21. században, félévszázados törvényes egyenlőség után, amikor jelentős számban vagyunk jelen a tudományban?² A filozófia és tanszékei a szimbolikus értelemben vett patriarchátus fellegrárai ma is. Hallgatóik és oktatóik között jóval kevesebb a nő, mint más bölcsész tudományokban, mint pl. a nyelvi tanszékeken.³ A kérdés tehát az, hogy lehetünk-e vonzó nők és tudós nők egyszerre? Valami halvány esély adódhat, amikor esetleg éppen ’helyes’-nek (csinosnak?) ítélt voltunk teszi vonzóvá vagy elfogadhatóvá az általunk képviselt elméleti témát, tudományt. Személyes élményem, amikor egy bölcs férfikolléga a személyemben a tanszéken megjelenő feminizmust úgy kommentálta, hogy örüljünk (mi férfiak), hogy ilyen helyes feministánk van. Járhattunk volna rosszabbul is!⁴

Antropológiai leírásomban a vizualitás dominál: a megjelenés, öltözködés. Hogyan mutatja be magát egy mai tudós nő, oktató? Hosszú tapasztalatom alapján azt mondhatom, hogy nagyon kockázatos vállalkozás egyszerre vonzó nőnek és tekintélyes egyetemi oktatónak tűnni (lenni). Kétszer is gondoljuk meg, hogy megengedhetjük-e magunknak azt, amit egy átlagos nő, akinek nem kell tekintélyt képviselnie! (Haspóló tilos!) Ha szexi, szép nőnek látszunk, kétséges, hogy eszünket és tudásunkat is észreveszik – nemcsak a kollégák, a hallgatók sem figyelnek fel rá. Vagy éppen ’szép’ személyünkön keresztül beleszeretnek a tudományunkba? Ilyenre is van

² Schadt Mária (2011) közli a magyarországi tudományos szférát jellemző esélyegyenlőtlenséget bemutató munkájában azt az adatot, hogy az ezredfordulóra a magyar diplomások 53 % a nő.

³ Ez így van az amerikai egyetemeken is, amiről a Hypatia 2012-ben összeállított egy virtuális különszámot. 20 év cikkeiből. Ehhez képest a magyar egyetemeken sokkal erősebb a patriarchátus a prefeminista és poszt-szocialista viszonyok eredőjeként. A gender-vakság sokak által elemzett jelensége ezen a téren is érvényesül.

⁴ Bence György volt ez a kolléga, aki támogatta a feminista elmélet egyetemi megjelenését, maga is tanított feminista politikai filozófiát kutató filozófusnőket. Ez a címadó története „Helyes” feminista filozófia című írásomnak (2006).

példa. Azonban inkább a szépség/vonzerő és a tudomány elkülönítésének elvárása dominálja az észlelő habitusokat. Ezek öntudatlan diszpozíciók, észlelési mechanizmusok, tudattalan sztereotípiákon alapulnak. A két habitus, öltözködési mód ellentmond, ezt nem árt tudatosítani magunkban és mielőtt elindulnánk az egyetemre, öltözzünk át – esetleg többször is!

A nő-férfi (ellenirányú) kommunikációs stratégia is hasonló tendenciát mutat. Sajnos a kolléganő is inkább a férfikollégához fordul tudományos témában – már ha szót kap. Szociálpszichológiai tankönyvekben szereplő tudományos igazság: *az alárendeltek is azonosulnak a rájuk vonatkozó leértékelő sztereotípiával.* (A csoportok észleléséről és a sztereotípiákról lásd Smith, 257-300, és 359.)

Egy pozitív lehetőség adódna azonban: a nő-nő tudományos kommunikáció gyakorlása. Azaz, ha tudatosan ellene dolgoznánk a patriarchális sztereotípiának és keresnénk a lehetőségét, hogy egymásnak adjunk alkalmat tudásunk nyilvános bemutatására, ne eleve a férfi kollégának. Ezért szemináriumon például gyakran fordulok az éppen vitatott témában kérdésemmel hallgatónőkhöz és szóba hozom az aktív férfi és a passzív női habitust, amely gyakran ellentmond a tudás, felkészültség tényének (okos lányok hallgatnak, közepes fiúk sokat beszélnek). A szándékolt hatás az ösztönös viselkedési minták felismerése és ezáltal a tudatos megváltoztatásukra való törekvés lehetősége. Összegezve tehát elmondhatjuk: tudományos kommunikációs aktusainkban az az öntudatlan feltételezés jelenik meg, hogy az Ész/Tudomány elsősorban férfiakban testesül meg, a nőkben pedig a szépség, tetszeni vágyás, anyaság, a családközpontúság.

Lássunk néhány tipikus férfi habitust, önreprezentációt! Céljuk az önmegerősítő (asszertív) én-bemutatás. Van tehát:

- a Nagy Tudós: tudása fékezhetetlenül előtör belőle minden helyzetben. Vizsgán is félórás előadást tart, a hallgató helyett felel saját kérdésére;
- a Fontos Kolléga: a titkárnő neki kell, hogy először elintézzze, bármit kérjen is (órájához termet keresni, leveleit postázni, az általa adott jegyeket rögzíteni az elektronikus rendszerben);
- a Bennfentes Kolléga: együtt teniszeznek a dékánnal, mindenről előbb tud másoknál.

Hogyan viselkedünk mi, nő kutatók, a fenti jelentekben? Íme a női habitusok:

- Nagy Tudós mellett a hallgatóval együtt a közönséget képviseljük és hallgatjuk tudása bemutatását, miközben vele vizsgáztatunk. Mi nem

tartunk előadást, mert szerintünk a vizsgaszituációban inadekvát viselkedés. (Sőt kínos – nekünk mindenképpen!) Viszont ezzel elmulasztottunk tudásunk bemutatását a kolléga előtt!

- Míg Fontos Kolléga elsőbbséget élvez a titkárságon, mi várunk a sorunkra, majd csak marad nekünk is valami sötét, kis terem, egy kicsikart fél perc a titkárságon dolgozók energiájából!
- Bennfentes Kollégát sűrűn kérdezzük. Az információ érték. Sőt, esetleg pártfogásért folyamodhatunk! Ez nyerő játszma: gyenge nő segítséget kér erős férfitől. Kedvelni fog minket!

Formális kommunikáció: Döntési fórumokon, tanszéki és egyéb tanácsokban

Ezekben nyilvánosan és demokratikusan megvitatjuk a kérdéseket, titkos szavazással döntünk álláspályázatokról, előléptetésekről. Többnyire itt is a férfiak beszélnek és hosszabban, a nők ritkábban szólnak és rövidebben. Véleményükhöz a többiek ritkábban csatlakoznak, mint a férfiakéhoz (mindezek konferenciákon is megfigyelhető nemi különbségek). A titkos szavazáson a szerint a kép szerint választunk valakit, ítéljük jobbnak a másikonál, amilyen képet az illető önmagáról viselkedésével bemutat. Aki habitusában Nagy Tudósként, Fontos Emberként, Bennfentesként járkal közöttünk, azt ösztönösen annak fogadjuk el, rá fogunk szavazni az előléptetésnél. Aki hallgat, szerény, az nyilván kevesebbet is ér, tud (Goffman 2000).

Azt gondolnánk, hogy manapság a publikációs listák nyilvánosak, utána lehet nézni a mérhető tudományos teljesítménynek, ellenőrzendő a magabiztos fellépést. Ezt azonban nem tesszük, mert időigényes, másrészt mert megbízunk saját ítéletünkben. Ítéleteink szociálpszichológiai mechanizmusát éppen most lepleztük le! Mi, tudós nők, kívülállóként igyekszünk szemlélni ezeket a férfi önérvényesítő lépéseket. Világosan látjuk a rejtett mechanizmusokat, az esélytelenek nyugalmával, elnéző iróniával szemléljük ezeket a tipikusan férfi önmegerősítő gyakorlatokat, a libido dominandi megnyilvánulásait. Mi nem szállunk be a hataloméért, pozícióért folyó játékba, ezért látunk tisztán – a kirekesztettek tisztánlátásával (Bourdieu 1994, 35).

Négyszemközti titkok, tabu

A szexuális zaklatás a tudomány világában is jelen van, erről mi, Magyarországon nem beszélünk, Amerikában már igen. Létezik egy kifinomultabb, kimondatlan formája is, az elvárás, reménykeltés játszmája, melyben a tét a nőkkolléga tudományos karrierje (állás, ösztöndíj, kinevezés) s az ár „ősinek” mondott (szex). A házasság tradicionális intézménye is hasonló csereügyleten alapult, mai változatai a látszólagos egyenlőség korában ’önkéntes’ alapon működnek.⁵ A hatalmi pozíció betöltője többnyire ma is férfi, a zaklatott vagy támogatásra szoruló pedig nő. A környezet, joggal vagy alaptalanul, ma is gyakran feltételezi, hogy az idős(ödő) professzor és fiatal, csinos tudóspalánta kapcsolatában az „ősi” csereügyletről van szó. Ennek a feltételezésnek kivédése miatt sok tekintélyes férfit professzor inkább hímnemű fiatal tudóspalántát támogat, nehogy gyanúba kerüljön – a heteroszexuálisnak elgondolt világban. Fiatal tudósnőt támogatni veszélyes, kényelmetlen lehet – többek között ezért is nehéz a női karrier indulása.

Singing in the Fire: Stories of Women in Philosophy beszédes címmel tíz éve jelent meg egy amerikai kötet, mely ismert nőtudósok beszámolóit tartalmazza saját szexuális zaklatási tapasztalatairól. Egyikük, Martha Nussbaum (2003, 93-108) meséli el, névvel, hogy kinek a konzultációjával járt együtt tapogatózási kísérlet, melyet bénultan, szó nélkül tűrtek el a hallgatónők, csak egymásnak beszélve róla. Nálunk is keringenek történetek a főnök „intim” gesztusainak visszautasítását követő mellőzésről, lejáratsról vagy az elfogadása után felívelő karierről (X. szeretője). Ezek persze nehezen bizonyíthatóak, lévén tanúk nélküli szituációk. Nyugati egyetemeken ugyanakkor, mint arról a 2009-ben megjelent Linda Alcoff szerkesztette kötet beszámol, mára már vannak olyan női megbízottak, akikhez szexuális zaklatást tapasztaló diáklányok vagy tanárnők fordulhatnak. A *Hypatia* feminista elméleti folyóirat egy interneten elérhető úgynevezett virtuális különszámot (2009) szentelt a nők filozófiai szakmában szerzett tapasztalatai vizsgálatának.

Milyen alternatív női viselkedés lehetséges?

A fent leírt helyzetekben, a férfi kommunikáció és önbemutatós gyakorlataiban némán és passzívan viselkedtünk – bár belül dühöngtünk,

⁵ A házasság intézményének első feminista kritikája Simone de Beauvoirnál található, (1971, 309-367); az átalakuló, de patriarchális történeti előzményeit ma is viselő család, házasság feminista kritikája sokszínű (pl. O’Neill 1989, Delphy 1992).

elkeseredtünk, vagy legyintettünk,, ki-ki vérmérséklete szerint. Valójában csak egy hatásos alternatívát látok és próbáltam magam is:

Szóvá tesszük kritikánkat az észlelt nemi diszkriminációról, amelyet a kolléga nem észlelt. A reakciók többfélék: döbrent tekintet (öntudatlanul viselkedik így, sejtelve sincs róla!); megsértődés; vagy a női egyenjogúság elvi deklarációja, plusz személyes példák (Én aztán szeretem a nőket, a feleségem is értelmiségi.). Érezhető a férfi kolléga méltatlankodó viselkedéséből, hogy kellemetlen, összeférhetetlen embernek lát minket – vagyis nőietlennek. „Ez is egy rémes feminista!” – gondolja magában. Majd sörözés, borozás közben, férfitársaságban el lehet mesélni a „feministák rémtettei” sorozatban. A következménye az lesz, hogy mivel a kolléga pozitív énképét kérdőjeleztük meg (hiszen ő önmagát egyenlőségpárti, igazságos és toleráns embernek tudja), ránk fog haragudni. Bár nőként, a tőlünk elvárt női habitus ismeretében nehezen viseljük el a felénk irányuló nemtetszést, neheztelést, haragot, mégis vállalnunk kell! Azt gondolom, hogy ki kell állnunk magunkért egyedileg is, és tudatosítani kell a tudattalan diszkrimináló, lebecsülő habitusokat! Még jobb, eredményesebb, ha női összefogásra törekszünk, támogatjuk egymást, különösen pályakezdő kolléganőinket. (A feminista mentorálás fontosságáról ír az idézett *Hypatia* szám.) Bár ez önmagában nem vet véget a diszkriminációnak egy gender-öntudat nélküli társadalmi közegben. Ott csakis abban az esetben hatásos, ha feminista kritikával párosul.

Naiv önbizalom: A fiatal „kolléganő”

Létezik egy tudattalan, nem konfrontálódó és nem kritikus, magabiztos női viselkedés. Főleg fiatal, pályájuk kezdetén álló nő kollégáinkra jellemző, akik öndefiníciójuk alapján nem feministák és hisznek az „emberek” egyenlőségének valóságában, vagy abban, hogy esetükben nem fog érvényesülni a férfidominancia. Hiszik, hogy egyéni teljesítményük alapján, egyenlő (értsd ‘nemsemleges’) mércével mérve, nem lesz részük hátrányos megkülönböztetésben. Ez a szilárd hit és magabiztosság nem kizárt, hogy sikerre vezet, hiszen kivételek mindig vannak. Mégis, a legtöbb esetben a fiatal magabiztos nő kolléga (kedvező családi körülmények mellett is) a pálya közepén kezdi észlelni, hogy mégsem az egyéni akaraton, teljesítményen múlik az előmenetel. Az öntudatlan habitusok a megméretés, kiválasztás során másként működnek, mint a deklarált elvek, az objektívnek gondolt mérték nem semleges, hanem a férfiakat preferálja, a nőket diszkriminálja. A „kolléganő” ekkor éri el azt a bizonyos üvegplafont, csak még nem hiszi el. Az üvegplafon alatt sokáig időzve, a női karriergörbe már nem fogja elérni a

professzori csúcsot, mert közben véget ér a nyugdíjkorhatárral.⁶ Férfi kortársaink korábban érnek el minden fokozatot, többen mennek professzorként nyugdíjba, mint a nők. A tudományos hierarchia felső szintjein már egészen alacsony a nők aránya a férfiakéhoz viszonyítva. Ha körülnézünk saját intézményünkben, láthatjuk – de statisztikák is igazolják (vö. professzorok, tanszék- és intézetvezetők, dékánok, akadémikusok megoszlását Schadt Mária tanulmányában (2011, 53)).⁷

Női másság a tudomány intézményes gyakorlataiban és a mérce

A közfelfogás szerint a tudományban az objektív kritériumok, pl. publikációs lista hosszúsága, elért fokozatok magassága, stb. alapján igazságos, objektív döntések születnek. Erről sokan írtak már, feministák⁸ és mások (pl. Simmel 1902/1990), hogy valójában a semlegesnek tűnő normák nem értéksemlegesek, hanem szükségszerűen azokat preferálják, akik élethelyzetéből magukat a hivatkozott normákat általánosították, s ezzel „objektívtá” váltak. A kultúra és a tudomány alkotói többségükben férfiak voltak, ergo ők fognak jobban megfelelni az immár semlegesnek tűnő mértéknek. Georg Simmel fejtette ki talán legelőször ezt a jelenséget a kultúra objektív formái, a normák vonatkozásában *Női kultúra* című írásában. Az egyetemi létre alkalmazva Simmel elemzését, azért (is) lehet több publikációja férfi kollégáknak, mivel a családon belüli munkamegosztásban felesége (akár egy házvezető nő segítségével) mentesíti őt a háztartás, gyermeknevelés feladataitól, hogy ő csak a tudománynak, könyvei írásának élhessen. Költőkre is igaz ez: Rakovszky Zsuzsa, jeles költőnk írta egyszer, hogy neki is jól jönne egy költőfeleség. Nekünk meg egy tudósfeleség, akinek könyvünk előszavában megköszönnénk áldozatos munkáját, mert nélküle nem jöhetett volna létre a nagy mű (értsd: aki gépelte és olvasta a kéziratot).

⁶ Schadt (2011) adatai szerint az egyetemi üvegplafon a docensi státusz, ott a férfiakhoz képest több a nő (52%). Az Akadémia rendes tagjainak teljes létszámából (296 fő), mindösszesen csak 12 a nő! Az egyes tudományok közül ’férfiasak’ (létszám szerint) a műszaki, agrártudomány és a hittudomány, míg ’nőies’ a bölcsészettudomány.

⁷ A legújabb magyar kutatás a Jedlik Ányos Projekt (Schadt 2011, 49). Többen vettek részt benne Schadt Mária kivül: Palasik Mária, Papp Eszter, akik angolul publikáltak belőle, illetve a Magyar Tudomány 2008. májusi száma röviden beszámoltak róla. Az Európai Bizottság támogatásával 2008-ban készült egy jelentés UNICAFE címmel, mely a természeti és műszaki tudományokban mérte fel a tudósnők helyzetét. Ehhez képest a Magyar Tudomány 2008. évi száma egy korábbi fázisról tudósít. Régebbi az ENWISE-jelentés is, könyv alakban is elérhető (Blagojevic et al. 2003).

⁸ A normatív fogalmak, mint az Ember, az orvos, a tudós is ilyenek. Az Ember fogalmának első feminista kritikáját Beauvoir adja (1971, 10), illetve az érték nemi beágyazódottságát Baier, Hampton, Nussbaum tárgyalja meggyőzően a Feminist Theory-ban (2005, 237-325).

A tudományos mérték tehát abban a tekintetben is a férfiaknak kedvez, hogy csak a testet öltött tudományos alkotást (publikációt) ismeri el. Nagy Tudós, egyetemi professzor az, akinek sok könyve van. E tudományos mérce szerint, mivel általában kevesebb publikációja van, a női tudós, női oktató alacsonyabb szintet képvisel. Azonban – tovább követve Simmel gondolatait – ez a norma nem felel meg a női tudományos tevékenység jellegének. A női tudományos kultúra más jellegű, de nem teljesen más minőség, hiszen a férfiak normáit is elsajátította és követi.

Női másság a tudományban

Véleményem szerint a nők viszonya más a tudományhoz, mint a férfiaké és nem értenek egyet a publikációorientáltsággal, ellentétben férfikollégáik többségével. Nem értenek egyet azzal, hogy a legfőbb cél a könyv, a publikáció lenne. Úgy gondolom, hogy a tudomány művelése számunkra elsősorban élő, dialogikus tevékenység, amelynek ideális formája az egyetemi szeminárium és a konferencia. A kutatás, a tudományos elméletek számbavétele, mint előkészület, tartoznak ehhez a dialógushoz. Az oktatáshoz, eszmecseréhez képest az ebből létrehozható termék (cikk, könyv) élettelen és monologikus tevékenységet, íróasztalhoz kötött, magányos életformát jelent az élő kommunikációhoz képest. Számunkra a tudomány tehát praxis, elsődleges célja, hogy ezt a készséget (tekhnét) elsajátíttassa a hallgatókkal és nem az, hogy tudásanyagot termeljen és adjon át a diákoknak. Mi, nők ebbe a fajta tudományos tevékenységbe több időt és energiát fektetünk, mint könyvek írásába, számunkra az így felfogott tudomány élő. A mérce/norma vonatkozásában ebből következően az oktatói tevékenységet a tudományos publikációval azonos módon kellene elismerni, különben az uralkodó mérce a nőket diszkriminálja.

Simmel is az objektívált kulturális alkotás, termék létrehozásához kötötte a női kultúra létrejöttét, szemben a napi kulturális tevékenység tradicionálisan női formáival (lakás és főzés kultúrája), melyek nem hagynak hátra maradandó terméket (Simmel 40). Nem értek egyet vele, hiszen a tudomány művelése a következő generáció tagjainak átadva a kultúra élő folyamatosságát biztosítja. E nélkül az értelmező, megértő tevékenység képessége nélkül a könyv, az alkotás nem szólal meg, holt betű marad. Simmel egy érve fogadható csak el az objektívált kulturális termék létrehozása mellett: a tradíció, a későbbi generációk számára való fennmaradás biztosítása. Ez a 'monumentum aere perennius', ez az ércnél maradandóbb emlékmű szerényebben fogalmazva azonban nem több könyvtári katalóguscédulánál és a hozzá tartozó könyvnél, amit vagy olvasnak, vagy nem. Ám erről a mű írója nemigen tud biztosat.

Az elején leírt férfi önbemutatói formák és habitusok, valamint a tudományos mérték „férfi” logikája magyarázza az üvegplafon jelenségét a női tudományos karrieretek tekintetében is. A statisztikák azt mutatják, hogy minél magasabb tudományos posztot (professzor), minősítést (akadémikus) nézünk, annál kisebb a nők aránya. Tehát férfiuralom van a tudomány intézményeiben is.⁹ Vagy mégsem ilyen egyértelmű a minősítés? Vannak változásra utaló szórványos jelek. Egy példa ötlük az eszembe arra, hogy tudatosan növeljék a nők számát a tudományos hierarchia csúcsain. 2007-ben az MTA egyszerre több, nem idősebb, női tagot választott levelező tagjai közé, majd a *Nők a Tudományban* európai projekt keretében mindegyikükről egy kis könyvet adtak ki, ami beszélgetések, képek alapján élő portréját adja az adott tudós nőnek. A Medicina Kiadó gondozásában megjelent *Akadémikus Portrék* sorozatban elsőként egyszerre négy kötet jelent meg. Kettő közülük bölcsész tudományt művelő tudós: Garas Klára, művészettörténész és Csépe Valéria, pszichológus,¹⁰ kettő pedig természettudós, Ligeti Erzsébet és Hollán Zsuzsa. Ez a sorozat azóta három újabb bölcsész akadémikusnő portréjával bővült: Ormos Mária és R. Várkonyi Ágnes történészekével és Ferge Zsuzsa szociológusával. Ezen túl azonban a gender mainstreaming politikája kudarcot vallott a tudományban is. Alig tudok egyetemről, amelynek megjelent volna a tevékenységében. Inkább az elmélet szintjén vizsgálom meg a kérdést a következőkben, mivel a gyakorlatról kevés adatom van (Schadt 2011, Szántó et al. 2008).

A férfiuralom kérdése a mai antropológiában

Ha elsősorban a magyarul olvasható tudományos cikkek alapján szeretnénk tájékozódni, természetesen a gender szempontot már érvényesítő modern antropológiában, akkor egy Lévi-Strauss-követő igenlő álláspontot olvashatunk Sherry Ortner (1974) klasszikussá vált írásában, mely a férfidominancia és női alávetettség univerzális problémáját a kultúra-természet, férfi-nő analógiával magyarázza. A cikk lassan negyven éves, a feminista vagy gender szempontú antropológia egyik első reprezentatív kötetében jelent meg. Pierre Bourdieu *Férfiuralom* c. írása a kilencvenes évek végéről karakteres állítás a stabil férfiuralom reprodukálásáról.¹¹

⁹ Európai összehasonlító jelentés: The Helsinki Group on Women and Science, 2002.

¹⁰ Nem térek ki Henrietta Moore, a talán legjelentősebb feminista antropológus egyetlen magyarul megjelent írására ill. elméleti pozíciójára (1997), bár a filozófia szempontjából az ő későbbi művei relevánsak.

¹¹ Bourdieu ezen írását (1994) maga bővítette tovább 2000-ben, mindkettő megjelent magyarul, sőt az utóbbi években más írásai is szép számban.

A megfigyeléseim alapján felteendő kérdés tehát az, hogy férfiuralom van-e ma Magyarországon az egyetemen? Ezzel természetesen már a lokális kérdést állítottam előtérbe, figyelmen kívül hagyva a globális szempontot. Az eddig bemutatott 'antropológiai' anyag alapján világos az álláspontom: az észrevétlenül öröklődő férfidominancia reprezentációját mutattam be. Azonban a helyzet nálunk is és az antropológia elméletekben is ambivalensebb (nem tért vissza az univerzalista álláspont Bourdieu-vel). Ennek a képviselésében egy magyarul nem olvasható írásra hivatkozom, éppen a fent említett Sherry Ortner-től magától, aki mintegy húsz évvel korai írása után kritikusan árnyalta, módosította saját álláspontját (1996). Az önkritika a mester, Claude Lévi-Strauss befolyásának felismerésén alapul, illetve a korai cikkére adott kritika megszívlelésén. A lényege az, hogy Lévi-Strauss kevésbé figyelt a férfiuralom jelenségei mellett is gyakran meglévő egalitárius jegyekre, pedig ezek egyszerre és egymásnak ellentmondva állnak fenn, és különböző területeken, módokon hatnak. Vagyis, nincsenek univerzális struktúrák és nem rendszerszerűen szerveződnek, így a férfiuralom sem. Ezért jobban használható, ha egy kétpólusú spektrumon helyezünk el egy adott kultúrát, melynek egyik pólusa a férfiuralmi jegyeké, másik pólusa pedig az egalitárius jegyeké. A kettő között egyikhez vagy másikhoz közelebb áll egy adott kultúra. A mai magyar társadalom tekintetében ez azt jelenti, hogy keresnünk kell, látnunk kell az egalitárius jegyeket is a férfidominancia jelein túl. Természetesen itt is csak más országok gyakorlatához képest értékelhetjük magunkat. Saját külföldi egyetemi tapasztalataim alapján nem látok nagy különbséget egy németországi tanszék és egy magyarországi között. Viszont a mindennapi élet terén itt sokkal patriarchálisabb a magyar emberek mentalitása, mint a németeké. Erről vannak szociológiai kutatásaink, bizonyítva láthatjuk személyes benyomásunkat: a magyar nők Európában a legkonzervatívabbak a nemek feladatai, énképe tekintetében. (Pongráczné és Mutinkó 2009) A tudományban az esélyegyenlőtlenség a legújabb szociológiai kutatások szerint is jelentős. (Schadt 2011, Jedlik Ányos projekt) Talán a felsőértelmiségi, egyetemi szférában kevésbé vagyunk konzervatívok, de ennek megjelenítésétől visszariadunk, rejtőzködő passzív rezisztenciára rendezkedtünk be – a közfelfogás, az elvárások mentén. Ezt is felmérések igazolják: a munkájukban sikeres nők (vállalkozók) igyekeznek önmagukat klasszikus női identitásjegyekkel bemutatni a nyilvánosság előtt, ahogy azt a *Magyar Hírlap* különszáma (2003) az 50 legsikeresebb magyar üzletasszonyról tanúsítja.

Felhasznált irodalom

- Alcoff, Linda Martin, ed. 2003. *Singing in the Fire: Stories of Women in Philosophy*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Beauvoir, Simone de. 1971. *A második nem*. Ford. Görög Livia, Somló Vera. Budapest: Gondolat.
- Blagojević, Marina et al. 2003 *Waste of Talents: Turning Private Struggles into a Public Issue. Women and Science in the Envisaged Countries*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Commission.
- Bourdieu, Pierre. 1994: *Férfiuralom*. Ford. Ádám Péter. Budapest: Replika Kör. (Hosszabb változat: Budapest: Napvilág 2000.)
- Cudd, Ann E. & Robin Andreasen, eds. 2005. *Feminist Theory: A Philosophical Anthology*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cudd, Ann E. ed. 2012. [Virtual Issue: Hypatia Essays on the Place of Women in the Profession of Philosophy](#).
- Delphy, Christine & Diana Leonard. 1992 *Familiar Exploitation. A new Analysis in Contemporary Western Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving. 1959/2000. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Pólya Kiadó.
- Jedlik Ányos Projekt. *Nők és férfiak esélyegyenlőtlensége a kutatás-fejlesztésben Magyarországon a 20. századtól napjainkig*. NFEKUTMO. NKFP-B3-0003.
- Joó, Mária. 2006 „Helyes” feminista filozófia.” In Pető Andrea (szerk.) *A társadalmi nemek oktatása Magyarországon*. Budapest: Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 41-50.
- Mackie, Diane M. & Eliot R. Smith. 1995/2001 *Szociálpszichológia*. Ford. ELTE Neveléstudományi és Társadalompszichológia Tanszék Munkaközössége. Budapest: Osiris.
- Magyar Hírlap. 2003 május (különszám). *Az 50 legsikeresebb magyar üzletasszony*.
- Moore, Henrietta. 1994/1997 „A különbség élvezete. Biológiai nem, társadalmi nem és szexuális különbség.” In Feischmidt M. (szerk.) *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 86-99.
- Nagy Ildikó & Pongrácz Tiborné. 2011. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI, Nemzeti Erőforrások Minisztériuma.

- Nietzsche, Friedrich. 1886/1995. *Túl jón és rosszon*. Ford. Tatár György. Budapest: Matúra.
- Nussbaum, Martha. 2003. „Don't smile so much!': Philosophy and Women in the 1970s.” In L.M. Alcoff (ed.) *Singing in the Fire; Stories of Women in Philosophy*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, 93-108.
- O' Neill, Onora. 1989. *Justice, Gender and the Family*. New York: Basic Books
- Ortner, Sherry B. 1974/é.n. „Férfi és nő avagy kultúra és természet?” Ford. Szolga Lívia. In Biczó G. (szerk.) *Antropológiai irányzatok a 2. világháború után*. Debrecen: Csokonai, 195-213. (rövidített kiadás) [„Is Female to Male as Nature Is to Culture?” In Michelle Zimbalist Rosaldo & Louise Lamphere (eds) *Woman, Culture and Society*. Stanford UP, 1974.
- Ortner, Sherry B. 1996. „So, Is Female to Male as Nature Is to Culture?” In *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press, 173-180.
- Pongrácz Tiborné & Mutinkó Lívia. 2009 „Házastársi munkamegosztás Európában.” In *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. 5. köt. Budapest: TÁRKI Munkaügyi Minisztérium, 95-116.
- Rees, Teresa. 2002. *National Policies on Women and Science in Europe* (The Helsinki Group on Women and Science). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Commission.
- Schadt Mária. 2011. Esélyegyenlőtlenség a tudományban in: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné (szerk.) 2011, 49-67.
- Simmel, Georg. 1902/1990. „Női kultúra.” In *A kacérság lélektana*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Atlantisz, 25-43.
- Szántó Zsuzsa, Susánszky Éva, Palasik Mária. 2008. [„Női kutatói karrierek vizsgálata Európában”](#) *Magyar Tudomány* (május), 635-638.